

Ajankohtaiset

Pirun ja ihmisen sopimus

Lectio praecursoria Itä-Suomen yliopistossa, Joensuun kampuksella
10.1.2020

Mari Purola

Väitöskirjassani *Sopimus pirun kanssa – Piru ja ihminen toimijoina suomalaisissa uskomustarinoissa 1840–1960* olen tutkinut kertomuksia ihmisen ja pirun kohtaamisesta. Aineistoni on suullista kertomusperinnettä, joka on kirjoitettu muistiin ja tallennettu arkistoon. Arkisto voi kuulostaa pysähtyneeltä, pölyiseltä ja tylsältä paikalta, mutta todellisuudessa se on kaikkea muuta. Arkistossa voi päästä aikamatkalle menneisyyteen ja kohdata silmästä silmään kertomuksia, joiden parissa suomalaiset elivät.

Lähtökohtana aineisto

Tutkimukseni lähtökohtana on oma kiinnostukseni kertomuksiin yleensä ja uskomustariperinteeseen erityisesti. Olen kuullut uskomustarinoita perhepiirissä jo lapsena, tosin minulle kerrottiin verenseisauttajista tai vainajahengistä, ei piruista. Tavoitteenani on tutkimuksen lisäksi nostaa tätä kertomusperinteen lajia esiin.

Aineistoni olen valinnut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perinteen ja nykykulttuurin kokoelmasta, jota kutsuttiin aiemmin Kansanrunousarkistoksi. Arkistossa on todella paljon pirua koskevaa aineistoa. Kun aloin kartoittaa piruaineistoa ylipäänsä, huomasin, että sitä on noin 12 400 arkistomerkinää aineistoni ajalta. Koska kaikkea ei olisi voinut käsitellä, oli tehtävä valintoja. Tutustuessani erilaisiin pirukertomuksiin huomasin, että pirun ja ihmisen sopimukseen liittyy kiinnostavia seikkoja, joista halusin tietää tarkemmin.

Tutkimukseeni kuuluu 1082 arkistomerkinää, mikä tarkoittaa käytännössä 1082 kertomusta siitä, miten piru ja ihminen kohtaavat toisensa ja tekevät sopimuksen. Kertomukset on kerätty ympäri Suomea yli sadan vuoden aikana.

Aineistoni kertomuksissa keskeisenä elementtinä on sopimus, jonka piru ja ihminen tekevät. On hyvä hieman pohtia, mitä sopimus tarkoittaa tutkimissani kertomuksissa.

Sopimus on tässä tutkimuksessa suhde, jossa molemmat osapuolet haluavat jotain toisiltaan. Sopimus edellyttää sitä, että osapuolilla on valta luvata sopimuksessa jotain. Esimerkiksi ihmisellä täytyy olla valta luvata lapsensa pirulle. Toisaalta sopimuskumppaneiden täytyy luottaa toisiinsa; kummankin pitää kunnioittaa sopimusta ja täyttää siitä oma osansa.

Yleensä tutkimuksissa pirun ja ihmisen sopimus on nähty noituuden kautta. Historiantutkimus ja kansainväliset ihmisen ja pirun sopimusta käsittelevät tutkimukset keskittyvät analysoimaan noidan tekemää liittoa pirun kanssa. Näissä tapauksissa noidalla on usein maagisen toiminnan erikoistaitoja, joiden avulla hän saa yhteyden piruun.

Omassa tutkimuksessani pirun sopimuskuoppina ei kuitenkaan ole noita vaan pääasiassa ihan tavallinen mies tai nainen. Suomalaisissa uskomustarinoissa siis kuka tahansa saattoi tehdä pirun kanssa sopimuksen, kunhan hänellä oli jotain, mitä piru halusi.

Haluan nyt lukea teille yhden kertomuksen, jotta tiedätte, millaista aineistoa tutkimuksessani käsittelem:

Yks köyhä mies valitti aina köyhyyttään ja valitti aina elämää. Sit ko se ol halkoja hakkaamassa metsässä, niin piru tul ja ehdotti liittoa, että kun minun kanssa teet kontrahdin niin ei rahat loppu. Se piti allekirjoittaman miehen omalla verellä, että piru saa sen miehen omakseen, kun aika loppu. Vuolet rupes tulemaan täyteen ja miehelle tuli hätä. Kyl rahat kuitenkin riitti. Mies meni puhumaan pappilaan. Kun se oli pappilassa, seurasi piru sinne, koska määräaika oli tulossa. Pappi söi kontrahdin ja silloin ei piru voinut mitään, koska pappi oli niin jumalinen. (c Artjärvi. 1940)

Juttuja, tapauksia, uskomustarinoita

Valitsin aineistoksi nimenomaan uskomustarinat. Uskomustarina-käsite on tutkimuksen tarpeisiin muotoiltu ja kertojat eivät sitä itse käytä. Suomen kielessä ei ole omaa nimeä uskomustarinoille, vaan niitä kutsutaan esimerkiksi jutuiksi tai tapauksiksi.

Yksinkertaistettuna uskomustarinaksi kutsutaan sellaista kertomusta, jossa realistisessa ympäristössä tapahtuu jotain yliluonnollista ja johon ehkä jollain tasolla uskotaan. Uskomustarina on pääosin proosamuotoinen eli ei runo, vaikka se voikin sisältää runokatkelmia tai sanontoja, jotka ovat runomuodossa. Uskomustarina on tavallaan nykyperinteen kaupunkitarinan tai urbaanilegendan edeltäjä. Kun meidän maailmassamme puhutaan siitä, että rikkaus tai menestys johtuu salaliitosta tai kuulumisesta illuminateihin, puhuttiin ennen sopimuksista pirun kanssa.

Haluan tutkia kertomusten välityksellä ihmisten maailmankuvaa ja kertomuksilla luodun todellisuuden rajoja. Siksi haluan tutkimuksessani erottaa uskomustarinat saduista ja vitseistä. Uskomustarina kiinnitetään todellisuuteen ja se on periaatteessa mahdollista ottaa todesta. Satuun tai vitsiin ei ole tarkoituskaan uskoa eikä se haasta kuulijan tai kertojan käsitystä heidän omasta maailmastaan.

Uskomisen uskomustarinassa tarkoittaa siis sitä, että kertomus sisältää uskomisen mahdollisuuden, se voidaan ottaa todesta ja se kiinnitetään todellisuuteen. Tämä on tärkeää, sillä kun puhutaan esimerkiksi pirusta sitä ei käsitetä pelkkänä satuhahmona.

Millaisia ovat suomalaiset sopimuskertomukset?

Kun tarkastelin pirun ja ihmisen sopimusta käsitteleviä uskomustarinoita, huomasin, että kertomukset muodostivat ryhmiä. Kaksi merkittävintä ryhmää olivat:

- Mies lupaa itsensä pirulle saadakseen rahaa tai omaisuutta
- Nainen lupaa lapsensa pirulle vahingossa saadakseen apua

Nimesin ensimmäisen tyytin itsensä lupaajakertomuksiksi ja toisen lapsikertomuksiksi.

Ensimmäisessä kertomustyyppissä mies tekee pirun kanssa sopimuksen. Hän lupaa pirulle esimerkiksi itsensä tai sielunsa tietyn ajan päästä ja piru antaa ihmiselle omaisuutta tai menestystä. Omaisuus voi olla tietty rahasumma tai esimerkiksi suuren kiven juurella oleva kolo, josta rahaa voi aina tarvitessaan hakea. Menestys voi olla sitä, että renkinä aloittanut ihminen rikastuu ja pystyy hankkimaan itselleen talon, jolloin hänestä tulee isäntä. Menestys voi olla myös sitä, että miehen toimet ovat myötätulessa. Kauppiana hänen liikkeensä menestyy, maanviljelijän pelot tuottavat paljon satoa ja metsä kasvaa puita kohisten. Ihminen nauttii maallisesta onnesta eikä muistelee sopimusta. Hän itse asiassa usein unohtaa, mistä menestys johtuu. Piru ei kuitenkaan unohda. Määräajan jälkeen piru kuitenkin tulee vaatimaan omaa sopimushyötyään. Mies yrittää päästä irti sopimuksesta ja joskus se onnistuu. Yleensä onnistumiseen tarvitaan papin neuvoja.

Toisessa päätyypissä nainen on pulassa. Hän on pudonnut avantoon tai kaivoon tai kadottanut karjansa metsään. Nainen on epätoivoissaan ja yrittää saada apua. Kukaan ei kuitenkaan tule auttamaan – paitsi piru. Piru tulee paikalle ja ehdottaa naiselle sopimusta: piru auttaa naisen pulasta, jos nainen antaa pirulle sen, mitä on naisen vyön alla. Nainen muistelee, että vyön alla on lankakerä tai aitan avaimet. Nainen lupaa sen mielissään ja piru auttaa naisen pulasta. Eipä aikaakaan, kun nainen tajuaakin olevansa raskaana ja samalla hetkellä hän ymmärtää, että onkin vahingossa luvannut pirulle syntymättömän lapsensa. Vaikka sopimus on syntynyt huijaamisen tuloksena, se pitää. Kun lapsi kasvaa, äiti käy murheelliseksi. Viimein äiti kertoo lapselle, miten hullusti asiat ovat. Lapsi lähtee papin luokse apua kysymään ja pappi auttaa lasta.

Näiden pääluokkien rinnalla voi havaita alaluokkia, joita olivat itsensä lupaajakertomusten kohdalla kertomustyytit, joissa käsiteltiin friimuurareita, metsästäjiä, pirulle pestautunutta renkiä ja niin sanottu joulumorsian-kertomusryhmä. Näitä kaikkia yhdistää se, että ihminen itse lupaa kertomuksissa pirulle itsensä.

Lapsikertomusten ydin on se, että sopimuksen tekee yksi ihminen ja pirulle luvataan joku muu. Näin ollen tällä sopimuksen tehneellä ihmisellä on valta ja mahdollisuus päättää pirulle lupaamansa henkilön elämästä. Näiden kertomusten alalajiksi voi lukea kaskikertomukset, joissa pirulle luvataan piika tai vanhapiika ilman tämän itsensä suostumusta.

Sosiaalisen hierarkian rakentaminen kertomuksissa

Kertomukset kommentoivat maailmaa ja ihmisiä. Niissä kuvataan usein, millaisista asioista maailma muodostuu, miten maailma toimii ja mikä on tärkeää. Kertomuksissa kuvataan myös sitä, mikä on ihmisen paikka tässä maailmassa.

Tutkin väitöskirjassani esimerkiksi sitä, millaisena sosiaalinen hierarkia esitetään sopimus-kertomuksissa. Sosiaalinen hierarkia tuli esille ensinnäkin piirreanalyysissä, jonka avulla

jäsentelin ja tarkastelin aineistoa. Tutkin nimittäin juonen lisäksi sitä, miten asioista puhuttiin ja millaisia nimityksiä hahmoista käytettiin.

Aluksi olin kiinnostunut lähinnä siitä, millaisia nimityksiä pirusta käytettiin, mutta pian huomasin, että itse asiassa ihmisistä käytetyt nimitykset vaihtelivatkin paljon. Esimerkiksi miehistä ja naisista käytetään hyvin eritasoisia nimityksiä.

Miehistä käytetään heidän omaa nimeään, esimerkiksi Ressi, Takalan Aapo tai Hanssin Jukka, murhamies, heidät liitetään johonkin tiettyyn tilaan tai taloon, esimerkiksi Nuijan isäntä, Aminoffin kartanon parooni, tai heistä puhutaan ammattinimellä, kuten pappi, Vasaraisten kauppias tai sotaherra. Sen sijaan naisia nimitetään epämääräisemmin vain äidiksi akaksi tai emännäksi. Miestä sen sijaan ei juurikaan nimitetä isäksi. Nainen siis käsitetään perheensä kautta, kun taas mies enemmän itsenään tai kylään liittyvän asemansa kautta.

Sosiaalinen asema tulee kertomuksissa esille myös juonen tasolla etenkin siinä, millaisia sopimushyötyjä ihmiset saavat kertomuksissa. Miehen saama sopimushyöty voi johtaa hänen asemansa nousuun. Esimerkiksi miehelle voidaan saada pirulta apua kouluttautumiseen, jolloin köyhästä pojasta tulee kertomuksen kuluessa pappi.

Toinen tapa kohentaa sosiaalista asemaa on saada varallisuutta niin, että esimerkiksi kulkupoika pystyy aloittamaan liiketoiminnan ja etenee vähitellen merkittäväksi kauppiaksi tai kun renki pystyy ostamaan itselleen talon ja pääsee isännäksi. Tämän tyyppiset sosiaalisen aseman nousut koskevat vain miehiä ja ne koskevat lähinnä esittelemiäni kertomusten päätyyppejä.

Hyvin erilaisen kuvan sosiaalisen nousun mahdollisuudesta antavat sen sijaan läntisen Suomen friimuurarikertomukset. Friimuurari on aatelisherra, joka asuu kartanossa kylän lähetyvillä. Hän on liitossa pirun kanssa. Muista pirun kumppaneista poiketen friimuurari joutuu kestäämään pirun rusikointia vaikkei sopimusaika ole täynnä. Piru tanssittaa säännöllisin väliajoin friimuuraria tai pitää meteliä friimuurarin järjestämissä pidoissa. Tarina kerrotaan palvelijoiden näkökulmasta, jotka eivät tiedä, mitä pirun menoissa tapahtuu. Oli se mitä tahansa, on se jotain kamalaa päätellen siitä, miten huonossa kunnossa friimuurari sen jälkeen on. Palvelijoiden tehtävänä on väkivallan jälkeen pestä veriset vaatteet ja hoitaa friimuurarin haavat.

Kun siis muissa sopimuskertomuksissa sosiaalinen nousu on mahdollinen ja antaa ihmiselle tilaisuuden päästä kiinni parempaan asemaan, esittävät friimuurarikertomukset yläluokkaisen aseman pikemminkin sellaisena, jota halutaan välttää. Friimuurarikertomukset vahvistavat sosiaalisen hierarkian pysyvyyttä ja motivoivat tavallisia ihmisiä pikemminkin pysymään asemassaan kuin hakemaan siihen muutosta.

Papin aseman voi myös tulkita symboloivan sosiaalista hierarkiaa. Pappi pystyy taidoillaan mitätöimään sopimuksen ja siten asettumaan sekä ihmisten että pirun hahmoja voimakkaammaksi ja toimivaltaisemmaksi. Hänen valtansa tosin ei tule maallisesta omaisuudesta kuten rikkaiden ihmisten, vaan hengellisestä asiantuntijuudesta. Pappi on peruskertomustyyppien kohdalla auttaja-hahmo, jonka valta ylittää pirun ja ihmisen vallan.

Tämänkin sosiaalisen aseman asettaa kyseenalaiseksi metsästäjäkertomusperinne, joka liittyy pääasiassa itäiselle perinnealueelle. Metsästäjäkertomuksissa mies tekee pirun kanssa sopimuksen saadakseen riistaa. Sen sijaan, että mies tarvitsisi näissä kertomuksissa pappia päästäkseen sopimuksesta eroon, hän pääseekin siitä eroon oman nokkeluutensa ja neuvokkuutensa avulla. Mies huijaa pirua jättämällä esimerkiksi viimeisen sopimuksessa luvattun ketun metsästämättä ja sopimus raukeaa. Mies ei saa näissä kertomuksissa merkittävää omaisuutta eikä sosiaalisen aseman kohennusta, se ei itse asiassa näytä olevan ensinkään merkittävää metsästäjäkertomuksissa. Piru on kertomuksissa pelottavan kiduttajahahmon sijasta hieman naurettava epäonnistuja.

Mitä idemmäs Suomessa mennään sitä matalammaksi tai vähemmän tärkeäksi sosiaalisen hierarkian korostaminen näyttäisi käyvän.

Kertomalla tehdään maailma

Lopuksi voi pohtia, miksi kertomusperinteen tutkiminen on kiinnostavaa tai tärkeää. Oma näkemykseni on se, että kertomus on tapa luoda, jäsentää ja hallita maailmaa. Kertomus luo maailmaa sikäli, että se kertoo, millaisista asioista maailma voi muodostua ja mitkä asiat maailmassa ovat tärkeitä.

Kertomus jäsentää maailmaa asettamalla esimerkiksi ihmishahmot kertomuksessa erilaisiin rooleihin ja näyttämällä, mitä ihmiset voivat tehdä ja mistä voivat päättää.

Kertomuksella hallitaan maailmaa niin, että sen avulla voidaan luoda järjestys, joka tekee muuten kaoottisesta todellisuudesta ymmärrettävämmän ja selkeämmän. Tämä järjestys on aina kunkin kertomustradition järjestys, ei absoluuttinen.

Kertomusperinteen tutkiminen on siis kiinnostavaa siksi, että sen avulla voidaan nähdä, millaisia maailmoja kertomisella on tehty. Sen tutkiminen on tärkeää siksi, että maailma voidaan käsitteellistää hyvin eri tavoin eikä ole merkityksetöntä, mitkä nämä tavat ovat. Kertomukset voivat näyttää maailman poteroihin kaivautuneiden vihollisten taistelukenttänä tai ne voivat näyttää maailman yhteistä tulevaisuutta rakentavien ystävien projektina.

Mari Purola 2019. *Sopimus pirun kanssa. Piru ja ihminen toimijoina suomalaisissa uskomustarinoissa 1840–1960.* Publications of the University of Eastern Finland: Joensuu.

[\[https://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-61-3222-8/urn_isbn_978-952-61-3222-8.pdf\]](https://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-61-3222-8/urn_isbn_978-952-61-3222-8.pdf)